

Иван Ковачевић

Сремски берберин у временима промена*

Апстракт: Легенда о сремском берберину који је изумео машину за шишање и обогатио се њеном производњом у два наврата је била присутна у јавности. Та легенда се састоји из три митске целине: мита о успону из сиромаштва у средњи слој, попут романа америчког писца из 19. века Хорејше Елцера (Horatio Alger), мита о великом богатству стеченог креативношћу и успешним бизнисом и специфичним митом о изгубљеном благу чији би повратак спасао државу и економију. Њихова композиција присутна је 1929. године и 2003. године у периодима експанзије предузетничко-тржишне економије, у временима промене и транзиције, одражавајући и конституишући дух времена.

Кључне речи: Легенда о стицању богатства, машина за шишање, сремски берберин, фолклор транзиције, мит о изгубљеном благу

“Путујем за сремско село Нерадин због парадајза, а мислим на Џона Смита.”

Богдан Ибрајтер

Прича о сремском берберину

Реченица која се налази изнад ових редова је заправо сам почетак текста новинара листа "Политика" Богдана Ибрајтера под насловом "Изум сремског берберина" објављена у том дневном листу 21. септембра 2003. године. Како сам новинар наводи, то није први пут да лист "Политика" пише о том сремском берберину, већ је то чинила и пре скоро осам деценија, тачније 1929. године.

* Рад је резултат учешћа на научноистраживачком пројекту бр. 147037 који финансира МН РС.

Први део текста Б. Ибрајтера, уз мања скраћења, доноси причу о берберину:

Изум сремског берберина

"Путујем за сремско село Нерадин због парадајза, а мислим на Џона Смита. У Нерадину, који лежи на јужним обронцима Фрушке горе, код знамените вароши Ириг, недавно је одржана "Патлицианијада". Изложба и фестивал парадајза!

(...)

Приближавам се Нерадину, а у мислима ми тај Смит. Ето, ускоро ће сто година откако је у Лондону умро врли човек Џон Смит. Сад, какве везе имају парадајз, Нерадин и тај Смит? Иако упућени кажу да се у Лондону, односно Енглеској, сваки пети човек зове Џон Смит, овај има везе са Сремом и Нерадином.

(...)

Заправо, тај Џон Смит, о коме је овде реч, у почетку није био ни Џон, ни Смит. У младости се звао Никола Бизумић. Тек касније Енглези ће му дати звучно име Џон Смит. Никола је, попут многобројних хитроуких Сремаца, по струци био берберин. Украшитељ људског лика, како се то некада говорило.

(...)

Укратко – Никола је изумитељ берберске машине за шишање! Нема ни једне бербернице на свету без машине за шишање коју је измислио и патентирао наш Бизумић! А берберница на земаљском шару је бар милион... Изумом мудрог Сремца, шишају се људи целог света. Од Камчатке до Рта Добре наде, и од Занзибара до Ускршњих острва! Захваљујући том изуму Никола је својевремено био један од најбогатијих људи Енглеске. Иза себе је оставио баснословно богатство..."¹

(...)

Кажу да су се о огромном наследству својевремено интересовали и заузимали кнез Павле и Моша Пијаде...

Б. Ибрајтер даље преноси делове текста из "Политике" од 15. августа 1929.² који у целини гласи:

Сремски берберин Бизумић оставио
наследство од шест милијарди и 160
милиона динара

- Од убогог чобанчета до проналазача машине за шишање која је и донела ово огромно богатство -

1 Б. Ибрајтер, Изум сремског берберина, "Политика", 21. септембар 2003.

2 Н. В., Сремски берберин Бизумић оставио наследство од шест милијарди и 160 милиона динара, "Политика", 15. август 1929.

Рума, 14. августа. Већ два дана у целом средњем Срему, Фрушкој гори, сремском Подунављу и Посавини говори се о огромној заоставштини Николе Бизумића, берберина из Неродина, малог планинског села удаљеног петнаест километара од Руме. Ова заоставштина која износи двадесет и два милиона фунти стерлинга или у нашем новцу шест милиарди сто шездесет милиона динара, налази се депонована у Лондону, јер се неким чудним случајем, иако је Никола Бизумић умро још 1906. у Лондону, нису још пронашли његови наследници.

Многи ће читајући ове редове иронично да се насмеју јер се свет већ навикао да врло скептички суди о американским наслеђима, која се обично, претварају у ништа. Али овога пута, изгледа, није тај случај, јер се ради о оставштини једног човека који је стекао један тако велики капитал и шта више тај се капитал из дана у дан или боље рећи из часа у час стално повећава.

Свињар и пуковски берберин

Никола Бизумић, берберин из Неродина, изумео је машину за шишање, којом данас фризери шишају милионе и милионе људи. Никола Бизумић је рођен у Неродину 1823. године, сељачки је син и врло је бурно провео свој живот.

Једнога дана кад му је досадило да чува свиње по фрушкогорским шумама он је побегао за Руму да нађе неку службу. Случајно се намерио на берберског мајстора, Петра Јовановића, коме је баш био потребан шегрт и Јовановић га је узео за шегрта. У деловодном протоколу румског берберског еснафа за 1836, записано је рђавим латинским језиком под бројем 154 да је 18. априла г. Петар Јовановић "магистер хирургије" пријавио као шегрта Николу Бизумића из Неродина. "Чита слабо, а писати не зна", - оценио је чиновник у протоколу знање Николе Бизумића.

После пет година постао је Никола Бизумић калфа и марљиво је бријао румске грађане, а осим тога вршио и хируршке послове: пуштање крви и вађење зуба. Али његов немиран дух није могао да се смири у Руми и тако он 1846. године, десет година после свог доласка, оставља Руму и постаје берберин и хирург у деветој граничарској регименти у Митровици. Румски берберски еснаф му је издао лепу сведоцбу: "Вешт у хируршкој вештини, поштен и вредан, добро чита и пише, зна немачки, латински не зна", - пише у препису његове сведоцбе. И тако је Никола Бизумић постао војни берберин и хирург.

Разочарење и пут у свет

Његова регимента стално је лутала по Италији, Чешкој и Галицији. Бурне 1848. године учествовао је у рату најпре у Италији, а затим у Мађарској све до краја револуције. Из непознатих разлога он је 1851. напустио војску и вратио се у своје родно место Неродин. Тамо је радио као берберин и често је путовао у Руму. "Имам важног посла" говорио је се-

љацима када су га питали зашто тако често путује. Напоследку је испричао да је изумео једну машину за шишање, којом ће се моћи лако и брзо шишати. Молио је богатије сељаке да му узајме сто форината, јер му толико треба да свој проналазак патентира. Молио је свога оца и своју родбину, али све је било узалуд. Од румског берберског еснафа тражио је на зајам сто форинти, али је одбијен као да је његова намера неозбиљна.

Када је видео да у родном крају нико неће да му помогне, скупио је своје ствари и упутио се у свет. Без иједне паре у џепу видећи да нико није пророк у свом завичају, искусивши сву горчину те истине, отишао је из свог краја да се више не врати. Десет година после тога машине за шишање су преплавиле свет. Румљани и Неродинци су се шишали тим машинама, али нико није помислио на Николу Бизумића. Њега је покрио вео заборава и време је избледело успомену на њега. Одавно су помрли сви, који су га познавали, а садашњи старци сећају се тек као кроз маглу да су њихови оцеви нешто говорили о неком Бизумићу: "Луда глава! Бог зна где је нашао свој крај!" Тим речима обично свршавали су се разговори о њему.

Нико није пророк у свом завичају

Међутим, Никола Бизумић брзо се снашао у далеком свету. Отишао је у Лондон и тамо нашао финансијера. Усавршио је свој изум и патентирао га у свим културним државама, задржавши за себе искључиво право проишходње. Машине су се продавале на милионе и он је од сваке добијао проценат. Убрзо је постао богат човек и главни акционар у многим предузећима. Имање му се стално увећавало, јер су послови добро ишли. О његовом животу у Енглеској мало се зна. Умро је 1906 године у Лондону. Необјашњиво је да његова смрт код нас уопште није запажена, иако је он био врло познат човек и један од најбогатијих људи у Енглеској. Највероватније је да је Бизумић узео неко енглеско име и напустио своје српско да би лакше могао да успе. И тако су сви заборавили на Николу Бизумића.

Године 1907. дошао је у срески суд у Иригу акт енглеских власти у коме се траже наследници Николе Бизумића родом из Ирига, познатог проналазача машине шишање, који је умро у Лондону и оставио огромно имање, које је тестаментом завештао свима својим рођацима до шестог колена. У акту није писало колика је заоставштина, него је стајало само да је огромна. Пошто у Иригу нема уопште Бизумића суд је одговорио да у Иригу нема никаквих наследника. Погрешка је била у томе што је у акту стајало да је Бизумић из Ирига. Међутим, Бизумић је из Неродина, а то је у срезу иришком. Енглеске власти распитивале су се још неколико пута за наследнике Николе Бизумића, али су увек добијале исти одговор. Последњи пут питале су 1914. године. Онда је дошао рат и ствар је пала у заборав.

Трагање за наследницима

После рата наше посланство у Лондону три пута се обраћало на иришки срески суд и тражило наследнике Николе Бизумића, али све је било узалуд јер је суд редовно одговарао да у Иригу нема Бизумића. И тако би ово наслеђе можда припало енглеској држави да се један наследник по имену Максим Бизумић, који је пре рата емигрирао у Америку, није заинтересовао за ту ствар. Он је преко свог адвоката запитао срески суд у Иригу шта је са заоставштином Николе Бизумића из Неродина који је умро 1906. године у Лондону. Тек после овога увидело се да је Никола Бизумић из Неродина, а не из Ирига, како је стајало у актима енглеских власти, вероватно услед тога што се село Неродин налази у срезу иришком. Како је г. Максим Безумић дознао за заоставштину Николе Бизумића није познато.

После овог писма настало је грозничаво претраживање по старим црквеном књигама. Сви који имају макар мало наде истражују степен сродства са Николом Бизумићем. Један његов несумњиви наследник, адвокатски приправник, који не жели да његово име дође у јавност, отпутовао је у Лондон. Заоставштина износи двадесет и два милиона фунти стерлинга, а осим тога постоји једна велика палата у лондонском Ситиу. Године 1906. заоставштина Николе Бизумића није још била тако велика, ако је и онда била огромна. Али су за ових двадесет и три године колико је прошло од његове смрти, вредносни папири скочили особито за време рата за читавих 40 процената. Када се урачунају камате, дивиденде и интерес на интерес као и проценат од фабрика машина за шишање, види се да сума од двадесет два милиона фунти стерлинга није невероватна. Интересантно је напоменути да се ова огромна сума не би уопште могла претворити у динаре, јер она износи шест милиарде и сто шездесет милиона динара, а у саобраћају има свега пет милиарди и двеста милиона динара.

Никола Безумић би био вероватно заборављен да није за собом оставио ову огромну заоставштину. Ово наслеђе потсетиће свет да је машину за шишање пронашао један Србин.³

Н.В.

3 У наведеном тексту исправљене су две очигледне штампарске грешке које су промакле коректорима тадашње "Политике". У самом наслову неродински берберин се назива Бизулић, док је у целом тексту његово презиме писано као Бизумић и приликом описивања његовог хируршког умећа уместо "пуштање крви" у оригиналном тексту стоји "прштање крви". Разлика између "милијарде" у наслову и "милиарде" у тексту је остављена јер не мења смисао.

Оба текста објављена су у листу "Политика" у размаку од скоро 75 година.⁴ Сасвим летимичан поглед митоаналитичара на причу о животу Николе Бизумића открива да су у њој садржана два мита: мит о успеху и мит о изгубљеном благу.

Сремски берберин и Хорејша Елцер мит

Мит о успеху се обично сматра америчким специјалитетом, као што се сматра да је тај мит обично, у верзији мита о човеку који је "сам себе створио" ("self-made – man"), основ онога што се назива амерички сан.⁵ Без обзира на разлике у приступима, донекле проистекле из некохерентности постављања проблема или из социолошке и методолошке неинформисаности америчких историчара културе, књижевности или идеја, могуће је уочити неколико основних типова мита о успеху који су историјски лоцирани у облику рудиментарне и делимично преклапајуће периодизације.

Први тип мита о успеху се обично назива по писцу Хорејша Елцеру, аутору великог броја романа који описују успон главног јунака из сиромаштва ка ситуираности средње класе са краја деветнаестог века. Резимирајући Кавелтијеву класификацију И. Вајли пише како овај историјски модел идеологије успеха, изведен из пуританизма средње класе, заступа хијерархизовани социјални ред у коме успех значи постигнуће у умереном такмичењу на овом свету и спасење на оном.⁶ Овај

4 О Николи Бизумићу писао је и аутор књиге о познатим и занимљивим Ирижанима, Ладислав Варга,водећи, модернијим језиком, податке из текста у "Политици" од 15. августа 1929. године. Види Л. Варга, *Мозаик житеља ирижаних*, Нови Сад, 2001. Текст из књиге постављен је на званични сајт општине Ириг. (<http://www.yumreza.org.yu/irig/>)

5 Основну литературу о self-made појединцима унутар америчког мита о успеху сачињавају: I. G. Wyllie, *The Self-Made Man in America. The Myth of Rags to Rich*, The Free Press, New York, 1954.; J. Cawelti, *The Apostles of The Self-Made Man*, University of Chicago Press, Chicago, 1965.; R. Weiss, *The American Myth of Success: From Horatio Alger to Norman Vincent Pale*, Basic Books, New York, 1969.; R. Huber, *The American Idea of Success*, McGraw-Hill, New York, 1971.; J. V. Catano, *The Ragged Dicks: Masculinity, Steel and Rhetoric of the Self-Made Man*, Southern Illinois University Press, 2001.

6 "Дозвољавајући хронолошко и садржинско преклапање, аутор идентификује три историјска модела успеха. Први, изведен из пуританизма средње класе, заступа хијерархизовани социјални ред у коме успех значи постигнуће у умереном такмичењу на овом свету и спасење на оном. Овај поглед постајао је у 19. веку помешан са више световном, индивидуалном и динамичном традицијом која изједначава успех са великим богатством, индустријским напретком и нео-

веберијански опис првог америчког мита о успеху је литерарно обрађен у Елцеровим романима. Сажимајући њихов садржај Мадона Мердсен пише:

"Иако се сваки од Елцерових многих романа разликује у својим појединостима, основна шема је за све иста. Сиромашни дечак (који је углавном сироче), бори се да састави крај с крајем као чистач ципела, разносач новина или нека врста уличног трговца. Мада је херој готово увек на некој од нижих ступњева економске лествице, његов лични морални код веома је висок. Он је увек дарежљив, пожртвован, частан и галантан. Има урођен смисао за сопствену вредност и доста поштовања према другима, посебно према онима који су на позицијама ауторитета. Елцерови хероји су прилично често без оца, због чега морају да се брину сами за себе већ у раним годинама. Због овога они имају зрео смисао за одговорност и посвећеност послу, као средства очувања породице. Они су уопштено врста добрих, исправних дечака који би били узорни *Скаутси*. И управо је ова комбинација урођене моралне доброте и зреле посвећености марљивости, оно што им се на крају исплати.

У процесу трагања за богатством, Елцеров херој често мора да се супротстави читавом низу лопова и људи који злоупотребљавају туђе поверење, који трагају за својим властитим богатствима на бескрупулозне начине. Али херојев здрав разум који изгледа потиче од његовог урођеног смисла за добро и лоше, увек га спасе од пропасти, и оно што би он могао да изгуби у материјалној добити заузећем моралног становишта, увек му је касније надокнађено. У *Tom Thatcher's Fortune*, на пример, Том подиже 250 долара из фирме у Вол Стриту као део зајма за свог послодавца. На путу натраг ка свом послу, сусреће преваранта који му нуди да му прода сат од 'масивног злата' по веома ниској цени. Том је у искушењу, али га његово базично поштење у вези са новцем и његов здрав разум спасавају од тога да склопи посао. Касније, богати господин даје свој капут Тому који се тресе, и када Том открије да је човек оставио неке вредне ствари у цепу и веома поштено их врати, господин поклања Тому прави златни сат као награду. Слично томе, херој новеле *Shifting for Himself*, незапослен, зато што је био лажно оптужен за крађу, даје свој последњи долар сиромашној продавачици цвећа која има боле-

граниченом мобилношћу. У двадесетом веку настаје много бенигнији вредносни систем. Дугујући много Џеферсону и Емерсону, изједначава се успех са личним испуњењем и друштвеном одговорношћу, више него богатством и вертикалном покретљивошћу. Одајући пошту деветнаестовековним демонима аутору се највише свиђа трећа традиција." J. Cawelti, *The Apostles of The Self-Made Man*, University of Chicago Press, Chicago, 1965. Rev. by I. G. Wyllie, *The American Historical Review*, Vol. 72. No. 2. 1967: 685.

сног оца. У својој великодушности, младић увиђа да је девојчина незгода много страшнија од његове. И како то срећом бива, испада да је болесник бивши послодавац херојевог покојног оца, и да он зна да је очевим тестаментом младићу остављено значајно богатство. Бескрупулозни ујак га је узурпирао, али може бити повраћено. У оба случаја (и у готово свакој другој Елцеровој књизи), хероји пожању богатство захваљујући случајном повољном обрту. Али финансијски успех који постигну никада није сасвим случајан, зато што у Елцеровој формули врлина нужно претходи добром богатству. Само она је жица која окида срећну награду. За Елцера је, тако, успех дефинитивно био комбинација пуританске среће и прегнућа и срчаности Бена Френклина. Понављање његове непроменљиве литерарне формуле кроз најмање седамдесет књига, уздигло је хипотезу о 'срећи плус срчаности' готово до важења научног закона.⁷

У животопису Николе Бизумића његов професионални развој од свињара до војног берберина и хирурга, као и просторно премештање од Неродина, преко Руме, па по Царевини са региментом, до повратка у Неродин имају потенцијал мита о успеху по моделу романа Хорејше Елцера. Међутим, овај део приче о Николи Бизумићу, с обзиром да не представља роман, не садржи све нивое заплета и све ликове који су се јављали у "Одрпаном Дику" и у осталих шездесетак Елцерових књига.⁸ Ипак, тај део живота Николе Бизумића говори о социјалном напредовању путем учења, напредовању некога ко стартује са најниже степенице друштвене структуре аустријског друштва прве половине деветнаестог века или, уже посматрано, српског друштва у Аустрији датог периода. Међутим, овај пут од "чувања свиња у фрушкогорским шумама" до војног берберина и хирурга, тек је полазиште за главну причу о томе како је Никола Бизумић стекао богатство. Елцерска нота ове животне етапе митског лика огледа се у учењу заната са полазне позиције скоро неписменог дечака ("Чита слабо, писати не зна") који стиже до особе која

7 M. Mardsen, *The American Myth of Success: Visions and Revisions*, u Kevin Lause, Jack Nachbar (Eds.), *Popular Culture*, Bowling Green State University, Ohio, 1992:140.

8 Преко тридесет Елцерових књига се могу у целини пронаћи у оквиру "Пројекта Гутенберг" (<http://www.gutenberg.org>), затим на сајту "The Online Books Page" Универзитета Пенсилванија (<http://onlinebooks.library.upenn.edu/>), а све заједно, са још више упута на неке друге базе у којима се могу наћи Елцерови текстови, као и на сајту Универзитета Вошбурн, под насловом "Horatio Alger, Jr. Resources" (<http://www.washburn.edu/sobu/broach/algerres.html>). О успеху који ова врста литературе има код деце узраста од тринаест година у модерној Америци 70-их година, више од једног века после настанка, пише наставник енглеске књижевности у једној њујоршкој основној школи. (Види R. Vlahakis, *Ragged Dick by Horatio Alger, Jr.*, *English Journal*, Vol. 68. No. 2. 1979.)

је "вешта у хируршкој вештини" и која "добро чита и пише" те "зна немачки". Вредноћа и поштење које Николи Бизумићу "оверава" берберски еснаф су типичне особине на којима успех граде јунаци Елцерових романа. Сасвим елцеровски је и "помоћник" у лику берберина Петра Јовановића "коме је био потребан шегрт", мада њихов однос није елабориран као у случајевима из Елцерових романа, док је елемент среће присутан управо на такав начин и огледа се у "случајности" којом се он "намерио на берберског мајстора".

Лик газде-добротвора,⁹ који у Елцеровим романима има значајну улогу у крајњем исходу, може омогућити јунаку да постане књиговођа, чак млађи партнер у његовом предузећу, уз могућност да се осамостали и постане "свој газда". Елцеровски успех не сеже до великог богатства већ само уздиже јунака са самог дна друштвене структуре, из криминалне, лумпенпролетерске или само сиромашно-радничке позиције у средњу класу, коју карактерише занатско-трговачко-чиновнички посао са изгледима на напредовање у каријери. Ове прото-предузетничке приче, сматра Кавелти, претпостављају да ће сиромашно дете бити сасвим задовољно у позицији рачуновође, померањем, не толико у ред богатих, колико у ред поштованих.¹⁰

Никола Бизумић прелази тај пут социјалне вертикале заокружујући га, отварањем сопствене берберске радње, а у просторном смислу, повратком у Неродин, што, заједно, представља крај једне приче о успеху из које настаје она главна – о великом богатству.

Сремски берберин или награђена креативност

Главни део приче о Николи Бизумићу припада жанру прича о обогатеним иноваторима и предузетницима. Биографије обогатених проналазача или других иноватора, више или мање литераризоване или сасвим митске, део су склопа животних прича/фолклора/фејклора који говоре о успешном појединцу, о човеку који је сам себе створио ("self-made man"). Термин "self-made man"¹¹ скован је пре скоро два века у Америци

9 Формална анализа Елцерових романа, са најосновнијим типским описима ликова и ситуација, може се наћи у тексту Џона Гека "Романи Хорејше Елцера" (J. A. Geck, *The Novels of Horatio Alger, Jr.* Интернет документ: <http://www.lib.rochester.edu/camelot/cinder/Horatiomain.htm>)

10 J. Cawelti, *The Apostoles of The Self-Made Man*, University of Chicago Press, Chicago, 1965: 101.

11 Сматра се да је појам "self-made man" употребљен још 1832. године. Бранећи у Сенату мале произвођаче и залажући се за заштитне таксе, на оптужбу да тиме брани јужњачку наследну аристократију, сенатор Хенри Клеј је истакао да се он

и означавао је суштину животног успеха оличеног у систему либералног капитализма. Главни ликови америчких прича о "човеку који је себе створио" су Линколн и Карнеги или Форд, при чему се ради о два под-модела успеха – политичком и економском. Ипак, главнина "самоскованих" људи су из сфере бизниса и представљају јунаке прича које говоре о путу из сиромаштва у богатство. У Кавелтијевој класификацији и периодизацији овај модел је, за разлику од првог, са више световном, индивидуалном и динамичном традицијом која изједначава успех са великим богатством, индустријским напретком и неограниченом мобилношћу. И најновији истраживачи америчког мита о успеху истичу разлику овог модела у односу на претходни, попут Џемса Катана, који сматра да се мит о успешном, самоствореном предузетнику ("self-made entrepreneur") погрешно назива Хорејша Елцер мит.¹²

Модел "self-made man" је често у основи прича о творцима и оснивачима познатих брендова. Тако је у основи приче о џинс производима "Levis" прича о човеку по имену Леви Штраус, сналажљивом бродоломнику, или неком другом страдалнику који је од потпуно уништене имовине искористио једра или неко друго преостало платно за производњу "неподеривих" панталона које су донеле успех и богатство.¹³

Уколико није реч о изумитељу самог производа онда је реч о иноватору маркетинга као што је у причи о "Wrigley" жвакаћим гумама према којој је оснивач компаније, Вилијам Вригли Јуниор увео одређене новине у продају и рекламирање – поклони, новинске рекламе, билборди и друго.¹⁴ Он је изворно продавао сапуне, а поклањао прашак за пециво, да би потом продавао прашак за пециво и поклањао жваке, да би по увиду да су жваке главни узрок куповине прашка за пециво, 1893. године, сам покренуо њихову производњу.

Сличан мотив се јавља и у "историјату" компанија која производи козметику "Avon" за чијег се оснивача Дејвида Мек Конела каже да је за-

баш залаже за малу производњу, коју скоро у целости, у њему званом Кентакију, воде људи које је описао као "self-made man". (I. G. Wyllie, *The Self-Made Man in America. The Myth of Rags to Rich*, The Free Press, New York, 1954: 9-10.)

12 J. V. Catano, *Ragged Dicks. Masculinity, Steel, and the Rhetoric of the Self-Made Man*, Southern Illinois University Press. Place of Publication: Carbondale, IL. 2001: 10.

13 I. Kovačević, Blue jeans kao element masovne kulture, *Etnološke sveske* II, Beograd 1980.

14 С. Богдановић, Спас у жваки, "Политика", 19. мај. 2002. За антропологију медија је занимљиво да је "ауторски" текст, објављен у "Политици", дословно и у целини преузет са званичног сајта компаније "Wrigley". Интернет документ: http://www.wrigley.com/wrigley/about/about_index.asp.

почео производњу козметике 1886. године када је уочио да ружино уље, поклон купцима књига које је продавао, представља прави узрок због ког људи купују књиге.¹⁵

За аналитички приступ миту о Николи Бизумићу најпогоднија је "легенда" о Хенрију Форду јер је његов успех, као и Бизумићев, базиран на технолошкој иновацији. У одељку под насловом "Хероји културе: Форд, Бартон, Рут" књиге "Култура као историја", амерички историчар Ворен Сасман описује Фордово детињство на фарми:

"Од почетка су га занимале машине, а некако је умео са њима да ради. По причама из тог краја, он је имао посебан дар и неку врсту интуитивне логике када су машине биле у питању. Док је још био мали, на пример, показивао је страст према часовницима и проводио је много времена поправљајући разне ствари по кући. Бавио се такозваним 'чачкањем', што је била стара северњачка традиција. Механизација је, чак и у време Хенријевог детињства, била значајна на фармама Средњег запада, нарочито у развијенијим деловима."¹⁶

Врло брзо по напуштању фарме, његово интересовање се концентрисало на парне машине и потом на моторе са унутрашњим сагоревањем.¹⁷ Ипак, Форд није први који је измислио и патентирао аутомобил са бензинским мотором, нити га је први направио, тако да се његова главна инвенција састоји из производње "аутомобила за масе" и технологији његове производње, што укључује и увођење чувене покретне траке за склапање аутомобила¹⁸. Његов главни производ "Модел Т" произведен је у преко 15 милиона комада што је Форду донело огроман пословни (и финансијски) успех. Даља судбина Фордове фабрике, нових производа и његових социјално-филозофских ставова нису релевантни за разматрање мита о успеху. У Фордовом случају успех се заснива на бројним проналасцима и патентима, техничкој, технолошкој и економској иновацији.¹⁹

Прича о Николи Бизумићу не садржи детаље који би осветљавали процес стварања машинице за шишање, али ни други слични митови, укључујући и мит о Хенрију Форду се не баве технолошким аспектима проналаска. Литерарна или митска форма приче о проналазачима и проналасцима, поготово у техничкој сфери, не бави се начинима на који је

15 <http://www.avoncompany.com/about/firsts.html> Званични сајт компаније "Avon".

16 V. Sasman, *Kultura kao istorija. Preobražaj američkog društva u XX veku*, Beograd 1987: 222.

17 V. Sasman, op.cit. 223.

18 V. Sasman, op.cit. 226.

19 Фордова аутобиографија је први пут преведена на српски 1924. године, а тај превод је прештампан 1995. (Х. Форд, *Мој живот и рад*, Крагујевац 1995).

створен одређени технички изум, па стога и не знамо како је Никола Бизумић дошао на идеју да покреће сечива која шишају, како се одлучио за њихов број, како је осмислио преносни механизам итд. Узори, модели, покушаји и грешке, аналогije, трансфери и сви други механизми мишљења, којима се долази до изума, остају ван приче о "self-made" људима, с обзиром да оне превасходно циљају на крајњи резултат – успех и стечено богатство. Међутим, неелаборираност детаља на који се поједини самостворени човек упутио ка успеху и богатству не значи да митска прича томе на придаје значај. Напротив. То што се кроз опис путева успеха и богаћења не говори детаљно о креативности и не "прописују" начини креативног мишљења, произилази из саме природе таквог мишљења и његове "неподесности" за лаке описе какве доносе митови о успеху. С друге стране, те приче инсистирају на креативности као основном начину којим се појединац издвојио од осталих "учесника на тржишту" и остварио велико богатство. У случајевима када митске биографије располажу са више историјских чињеница види се да је јунак успео у условима оштре конкуренције. Сам Хенри Форд је свој посао започео у условима конкуренције која је производила не само скупе аутомобиле већ и "јефтине", управо оне чијом се масовном производњом Форд обогатио²⁰, комбинујући техничку, производну иновацију и сопствену креативност у анализи тржишта. Прича о Николи Бизумићу не садржи детаље који би говорили о томе да ли су постојали покушаји конструкције машинице за шишање у Енглеској и, ако су постојали, зашто је Бизумићев проналазак "победио" конкуренцију.

Мит о успеху или митолошки етаблиран образац успеха у случају Николе Бизумића састоји се из изума (машинице за шишање) и богатства које је тај изум омогућио свом творцу. Међутим, ова општа формула не би могла да буде реализована да не садржи још елемената, који не само да граде наратив, већ у себи носе и релевантна социјална значења. Као и у бајци и у миту о успеху се јавља функција помоћника. Али, то није класична функција чаробног помоћника²¹, који сам по себи не носи никакво значење и често је обезличен, па се као помоћник у бајци може јавити не само човек, него и животиња или чак предмет, што је за бајку и разумљиво с обзиром да је у великој мери деконтекстуализована. У миту о успеху лик помоћника садржи значења која емитује својим карактеристикама, које је релевантно за тумачење мита о успеху зато што се он ствара и реализује у реалном социјалном контексту.

На овом примеру, примеру "помоћника", показује се како се формална анализа актуалног, живог или бар контекстуално одредивог мита при-

20 V. Sasman, op.cit. 224 -225.

21 В. Проп, *Морфологија бајке*, Београд, 1982: 89-90.

ближава/одступа од формалне анализе бајке. Усвајајући Кавелтијеве сукцесивне, али временски преклапајуће, типове мита о успеху, Катано прави разлику између елцеровског мита у коме "добри газда" уочава способност јунака и награђује га и "мита о Карнегију" који не садржи доброг газду, већ је тржиште оно које награђује, а награда је новчана. То, међутим, не значи да је помоћник искључен из мита о великом богатству које је стекао креативни предузетник, али је његова улога контекстуализована у свет бизниса без елемената протестантске етике. Конкретно, у случају Николе Бизумића, елцеровску етапу његовог успеха је пратио класични газда-помоћник који је одиграо едукативну улогу у развоју "знања жељног" младића са самог дна социјалне структуре. Помоћник се јавио на нивоу градске-еснафске организације до које је Бизумић стигао напуштајући породично-сеоску средину која му је једино омогућила да чува свиње по фрушкогорским падинама. Када се јавила потреба за новим помоћником, породично-сеоска средина у ликовима оца, рођака и богатијих сељака није испунила задатак одбијајући Бизумићев захтев за позајмицом. Тај захтев није прихватила ни градска, еснафска организација од које је, такође, тражио позајмицу. Тек у Лондону Бизумић је нашао "финансијера".

Прича о великом богатству стечном у условима либералног капитализма негира раније економске форме једнако као што пређени пут од свињара до берберина подразумева раскид са породично-сеоским нивоом самопомоћи. Са те тачке гледишта сасвим је разумљиво што ни репрезенти породично-сеоске средине, ни представници цеховске организације нису ти који ће одиграти одлучујућу улогу. Такође је разумљиво што ни "зајам" као финансијска трансакција, карактеристична за породично-сеоске или градско-еснафске економске форме не представља "start up" који је Бизумића одвео у свет великог богатства. Уместо "превазиђених" форми и актера економских односа као Бизумићев помоћник јавља се финансијер чији се начин помоћи може тек реконструисати на основу других елемената приче. Приход који је Бизумић остваривао је био плод уговорених процената што уз семантику појма "финансијер", која говори и о "кредитору", финансијера може представити као типичну карику предузетничке економије, који улаже новац ради оплодње. Није од пресудног значаја да ли се ради о банкарском кредиту или обичним "финансијерима" који су улагали новац тамо где постоје изгледи за зараду.

Сремски берберин и изгубљено благо

Смрћу Николе Бизумића 1906. године у Лондону, где је умро без директних наследника, прича о његовом богатству из митологије успеха прелази у сасвим другу фолклорну форму – приче о изгубљеном богатству. У овој фолклорној форми богатство може бити изгубљено, затурено, па чак и украдено, намерно склоњено, а веза између потенцијалних проналазача, који претендују на богатство, и самог богатства је индиректна. Текст из 1929. године са иронијом говори о "американским наслеђима" од којих није било ништа наговештавајући постојање фолклорне форме о преминулом богатом рођаку из Америке. Поменута иронија говори јасно да је време пуног развоја капиталистичке економије и "грађанизације" Србије време у коме сроднички односи губе на реалном социјалном значају и да је сродство потиснуто као стожерни социјални и економски однос.²²

Богатство које је створио сремски берберин Никола Бизумић постало је предмет жеља многих. Текст из 1929. године детаљно говори о тестаменту, о судбини захтева из Енглеске да се пронађу наследници, те покушајима "сродника" да остваре право на наследство. Према верзији из 1929. године тестамент предвиђа наследнике "до шестог" колена, а несналажење судских чиновника из Ирига је у периоду од Бизумићеве смрти до Првог светског рата резултирало званичним одговорима да у Иригу нема наследника. Први већи талас "потраге" за наследством, непосредно је претходио тексту из 1929. године када су се као потенцијални наследници јавили Максим Бизумић из Америке и неименовани адвокатски приправник из Ирига који се запутио пут Енглеске. Атмосферу у Иригу, коју је изазвао нови помен Бизумићевог наследства кроз захтев Максима Бизумића, текст из 1929. године описује, са благом иронијом, као "грозничаво претурање по старим црквеним књигама". Ова надања и покушаји да се дође до Бизумићевог богатства засновани су на правној основи – постојању тестаментa и позитивног законодавства у области наследног права. Њихова судбина је непозната, али наставак приче о Бизумићевом наследству из 2003. показује да прича има континуитет који надилази 1929. годину, па чак и Други светски рат.

22 Ревитализација високог вредновања сродства у градским срединама Србије настаје после Другог светског рата приливом становништва из динарских крајева, у којима се тај однос дуже задржао као централни социјални однос, и социјалним и физичким уништавањем грађанске класе од стране комуниста. Из тих разлога приче о изненадном богатству у форми "наслеђа из Америке" представљају одраз дошљачког система вредности којим доминира сродство, са једне стране, и иронисање "могућности" да неко, у време потпуне неслободе власништва, па и самог кретања, дође у посед било чега из Америке, са друге стране. Поређење са претходним верзијама легенде о изненадном богатству, као и са верзијама које настају у последње две деценије двадесетог века, видети у И. Ковачевић, *Семиологија мита и ритуала 2. Савремено друштво*, Београд, 2001: 25-49.

Покушаје појединих рођака или презимењака заснованих на тестаменту, заменили су покушаји државних представника који су из "непостојања" сродничких наследника извукли државно право на Бизумићево богатство.

Митски актери покушаја национализације богатства које је створио Никола Бизумић су кнез Павле и Моша Пијаде. Они представљају контрапункте самом Николи Бизумићу уз значајене међусобне разлике.

Кнез Павле представља монархистички принцип нерадног присвајања базираног на двоструком принципу наследности. Први принцип наследности је наслеђивање управљања државом што је основ монархистичког уређења и, друго, принцип државног наслеђивања приватне својине њених држављана, уколико не постоје наследници, као део позитивног законодавства. Стога:

Кнез Павле----нерадно присвајање----принцип наследности

Покушај Моше Пијаде да се богатство Николе Бизумића "врати" у земљу је заснован на базичном принципу комунистичке власти који се састоји из насиља и плачке као начина стицања имовинске масе које се, потом, присваја од стране партијске врхушке. Употреба патриотизма ("враћање богатства у земљу") је средство да се имовинска маса коју користи врхушка увећа. Стога:

Моша Пијаде----нерадно присвајање----принцип насиља

Обе приче о покушајима национализације богатства Николе Бизумића садрже унутрашње контрадикторности. Прича о покушају кнеза Павла имплицитно садржи и чињеницу да принцип државног наслеђа приватне имовине грађана важи само унутар државе и тешко постаје инструмент решавања међународно правних процеса, с обзиром на постојање сличног или истог принципа у другим државама и арбитарно решавањем питања двојног држављанства. Стога прича о покушајима кнеза Павла има карактер митске приче, без обзира да ли је заснована на било каквом стварном захтеву за трансфер новца Николе Бизумића у тадашњу Краљевину Југославију. Чак и да се такав покушај десио он је, с обзиром на инхерентну неостваривост, био усмерен на митополитичку свест, а не на стварну реализацију.

Исто важи и за причу о покушају Моше Пијаде јер се принцип насилног присвајања може спроводити само у зонама где делују сила и власт заснована на тој сили. То значи да је моћ силе лимитирана на територију на којој делују ОЗНА и друге полицијске и војне формације комунистичке власти и сигурно не делује у Великој Британији где је било похрањено Бизумићево богатство. Те силе нема на плану међународног права па се стога

и не може очекивати такво стицање. Митополитички ниво таквог покушаја, стварног или на нивоу приче, сатанизација је друштвено-економског поретка названог капитализам и самим тим јачање бастардног социјалистичког патриотизма. Митополитичко подгревање нада да ће богатство бити враћено и да ће све економске недаће бити тиме отклоњене су континуирано присутни у штампи током више деценије комунистичке диктатуре²³ и касније.

Последњи захтев за повраћај Бизумићевог богатства је, мада формализован, добио карикатуралну форму. Наиме, председник сурвивалског Савеза проналазача СЦГ, М. Божић, у интервјуу дневном листу "Глас јавности", октобра 2004. године, реториком која представља спој Титовог и Милошевићевог времена, износи став о праву државе на Бизумићево богатство, уз негодовање што држава није подржала захтеве његовог удружења упућене Британији.²⁴

Закључак

На основу претходне анализе крупних саставних делова приче о Николи Бизумићу показује се да је састављена из три дела. То су:

1. Елцеровска прича о напредовању из најниже радне класе у средњу, из простог физичког рада (пољопривреда, сточарство, физички рад у индустрији) у занатски рад, из породичног, колективног предузећа (сеоско домаћинство) у самосталну економску јединицу (занатска радња).

2. Мит о стицању богатства на основу креативног чина (проналаска машинице за шишање), успешног финансирања (кредитирања?), склапања повољних уговора (проценат од производње машиница), који омогућују велико богатство (палата у Лондону и двадесет два милиона фунти).

3. Мит о изгубљеном благу чије проналажење треба да омогући лагодан живот сукцесорима било да се ради о наследницима (рођацима) или "најширој заједници" преко државе (монархије или комунистичке диктатуре) која се јавља као претендент на богатство и на управљање њиме.

23 Медији су, претежно у жанру фелтона, као најатрактивније приче о изгубљеном богатству чији би повратак препородио цело друштво, посебно истицали "благо Краља Александра" и "злато изнето из земље током априлског рата 1941. године". Види И. Ковачевић, *Семологија мита и ритуала 3, Политика*, Београд, 2001: 7-12.

24 Т. Kaluđerović, *Ceo svet se šiša srpskom nularicom*, Glas javnosti, 10. oktobar, 2004.

Три дела приче промовишу различите принципе на којима се заснива појединачни или "колективни", стварни или потенцијални, успех:

- Радно стицање положаја (марљивост и учење)
- Креативно стицање богатства (иновација и предузетништво)
- Нереализовано наслеђе (наслеђе и насиље)

Прва два принципа представљају основ капиталистичке економије док се наслеђе и насиље јављају као обележја предкапиталистичког и социјалистичког поретка. У капиталистичком систему приватна својина је доминантна у односу на породицу и наслеђе, јер је индивидуализована до могућности суспензије наследних права. У социјалистичком поретку све индивидуалне особине су у служби колектива, "индивидуализам" опасна грешка, а креативност привилегија партије, односно руководства или "великог вође". Наслеђе је, такође, колективизовано и држава се појављује као претендент на наследство.

Када се прича о Николи Бизумићу, разложена на основне принципе, посматра у историјском контексту Србије двадесетог и почетка двадесет првог века онда се може разумети време њеног јављања. Наиме, прича о Николи Бизумићу се јавља у два наврата – 1929. и 2003. године. Обе временске тачке су време пуног развијања капиталистичке економије у Србији, било да се ради о интензивној индустријализацији између два светска рата или о пуној транзицији из социјализма у капитализам започетој још у осамдесетим годинама двадесетог века.²⁵ У оба случаја два елемента приче о Бизумићу (елцеровски део и стицање великог богатства) су одраз духа времена који истовремено и стварају. Текст из 1929. делимично иронише покушаје наследника да без икаквог учешћа у стварању богатства у њему уживају, док текст из 2003. на исти начин третира покушаје кнеза Павла и Моше Пијаде. Када би економски проблеми стварали потребу за митополитичким надањима да ће неко изгубљено богатство бити враћено, социјалистички период је бирао благо краља Александра третирајући га као опште ("опљчкано од народа"), а не Бизумићево приватно, стечено зарадом на основу креације, инвестиције, процената, профита.

Ivan Kovačević

²⁵ Интересантна подударност је временско појављивање аутобиографије Хенрија Форда "Мој живот и рад" чији се превод појавио 1924. године, да би био поново издат 1995. године. Две биографске књиге о Форду прате исте временске оквири. Тако је Фордов живот описан 1935. године у преведеној књизи о стицањима богатства (Р. Левинзон, *Како су настала велика богатства*, Београд, 1935) и 2004. године у књизи Миливоја Дошеновића (М. Дошеновић, *Хенри Форд: његов живот и дело*, Нови Сад, 2004).

Barber from Srem in the times of changes

The legend of the barber from Srem, who invented the trimming machine, thus making a fortune from its manufacture, came into the public focus on two occasions. It is constituted by three mythical wholes: the myth of the rise from poverty into the middle classes, as in the novel of the 19th. American author Horatio Alger, the myth of the wealth acquired through creativeness and successful business dealings and a specific myth about the lost treasure whose returning would save the country and economy. Their composition is present both in 1929 and in 2003 in the times of the capitalist expansion, in the times of change and transition, reflecting and constituting the zeitgeist.

Key words: Legend of fortune acquisition, trimming machine, barber from Srem, transition folklore, myth of fortune loss

Ivan Kovačević

Le barbier de Srem dans les temps qui changent

La légende du barbier de Srem qui a inventé une machine à couper les cheveux, faisant fortune grâce à sa commercialisation, s'est trouvée au centre de l'intérêt public à deux reprises. Cette légende est composée de trois ensembles mythiques : le mythe de l'ascension des couches pauvres aux couches moyennes, illustré dans le roman de Horatio Alger, écrivain américain du 19e siècle ; le mythe d'une grosse fortune acquise grâce à la créativité et la réussite dans les affaires ; le mythe très particulier du trésor perdu dont la récupération sauverait l'Etat et l'économie. Présente en 1923 aussi bien qu'en 2003, dans les périodes marquées par l'expansion de l'économie du marché, le changement et la transition, la combinaison de ces trois ensembles reflète et constitue l'air du temps.

Mots-clés: légende sur l'acquisition d'une fortune, machine à couper les cheveux, barbier de Srem, folklore de la transition, mythe du trésor perdu